

04

ความเชื่อของกวีในการสดุดีกษัตริย์ที่สะท้อนจาก “กวิสมยะ”: ศึกษาจากจารึกภาษาสันสกฤต ที่พบในประเทศไทย*

Beliefs of the Poet Praising the Kings reflected
from the Kavisamaya: A Study of Sanskrit
Inscriptions found in Thailand

นิพัทธ์ แยมเดช **

Nipat Yamdate

* ผู้วิจัยใช้ศัพท์ว่า “กวิสมยะ” เพื่อสื่อถึงขบความคิดของกวีในการสร้างงานประพันธ์ ดังข้อเสนอแนะของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อาจารย์ผู้สอนจารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียให้แก่ผู้วิจัย โดยชี้ให้ใช้ศัพท์กวิสมยะในแง่ของชนกวี อันเป็นที่มาของบทความวิจัยชิ้นนี้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยกราบขอพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่ประเมินคุณภาพบทความ โดยแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความหมายของจารึกอันมีประโยชน์ยิ่ง และตั้งข้อบทความให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาปรับใช้กับบทความชิ้นนี้

** นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเชื่อของกวีในการการสวดศึกษ์กษัตริย์ที่สะท้อนผ่านกวีสมยะ หรือขนบการประพันธ์ของกวี ข้อมูลที่นำมาศึกษา คือ จารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย จำนวน 7 หลัก ได้แก่ (1) จารึกวัดเสมาเมือง (2) จารึกสติกก้อถม 2 (3) จารึกปราสาททัพเสียม 2 (4) จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง (5) จารึกประจำรอยศาลา ตาเมื่อนโต้ง (6) จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 (7) จารึกเมืองเสมา ผลการศึกษาพบว่ากวีแสดงความเชื่อในการสวดศึกษ์กษัตริย์ที่ปรากฏในกวีสมยะ (ขนบของกวี) ซึ่งมีลักษณะร่วมกัน 10 ประการ คือ (1) พระพรหมเป็นเทพผู้สร้างกษัตริย์ขึ้นมา (2) พระเกียรติยศของกษัตริย์ขจรขยายไม่มีที่สิ้นสุด (3) กษัตริย์มีพระบรมเดชาภาพเหมือนกับพระอาทิตย์ (4) กษัตริย์มีความงามเหมือนกับพระจันทร์ (5) กษัตริย์มีคุณลักษณะเหมือนกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ (6) กษัตริย์มีความงามเหมือนกับกามเทพ หรืองามยิ่งกว่ากามเทพ (7) พระนางลักษมีมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์อย่างแนบแน่น (8) กษัตริย์ทรงมีความรอบรู้เป็นเลิศ (9) พระบาทของกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ได้รับการยกย่องโดยกษัตริย์องค์อื่น (10) กษัตริย์มีความสัมพันธ์กับพินธุไม้ใหญ่หรือพินธุไม้วิเศษ จากการศึกษาครั้งนี้ทำให้เห็นความเชื่อของกวีที่มองภาพลักษณ์กษัตริย์ว่าเป็นบุคคลแตกต่างจากบุคคลโดยทั่วไป คือ กษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพหรือเทวราชา ทรงมีคุณสมบัติภายนอกด้านรูปโฉมน่าชื่นชม ทรงมีความเก่งกล้าสามารถ และมีอำนาจมาก ทรงเป็นนักปราชญ์ และประการสุดท้ายกษัตริย์ทรงมีคุณต่อทวยราษฎร์

คำสำคัญ: ความเชื่อของกวี, การสวดศึกษ์กษัตริย์, กวีสมยะ (ขนบของกวี), จารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย

Abstract

This paper aims to study the beliefs of the poet's praising of the kings through the poetic convention or kavisamaya. The samples were 7 Sanskrit Inscriptions found in Thailand (1) Wat-Sema-Mueang Inscription, (2) Sdokkok-Thom II Inscription, (3) Prasat-Thap-Siam II Inscription, (4) Prasat-Phnom-Rung Inscription, (5) Prasat-Ta-Mian-Tot Inscription, (6) Wat-Hua-Weang-Mueang-Chaiya I Inscription, (7) Mueang-sema Inscription. From the study, it is found that there were 10 kinds of belief regarding to the kavisamaya for praising the kings: (1) Brahman was the creator of the kings; (2) the glory of the kings pervades infinitely; (3) the kings were as powerful as the sun; (4) the kings were as beautiful as the moon; (5) the kings had the same features as the moon and the sun; (6) the kings were as beautiful as or more than Kāmadeva (god of love); (7) Goddess Lakṣmī had a close relationship with the kings; (8) the kings were omniscient; (9) the great kings' feet were honored by other kings; (10) the kings were associated with gigantic or magical trees. It was found that the poets who praised the kings believed that the kings' image was different from other normal people: the kings were demigod or "Devarājā" whose characteristics were admirable, bold and absolutely powerful, they were sages, and they were beneficial to their citizens.

Keywords: Beliefs of Poets, Praising the Kings, Kavisamaya (Convention of Poet), Sanskrit inscriptions found in Thailand.

ความเชื่อของกวีในการสวดศึกษัตริย์ที่สะท้อนจาก “กวีสมยะ”:
ศึกษาจากจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย

บทนำ

จารึกภาษาสันสกฤตที่พบในดินแดนประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-18 มีจำนวนมาก ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทยแสดงบัญชีรายชื่อจารึกภาษาสันสกฤตจำนวน 123 รายการ จารึกที่แต่งด้วยภาษาสันสกฤตส่วนใหญ่จะแต่งร่วมกับภาษาเขมร โดยมากพบจารึกทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ก่องแก้ว วีระประจักษ์ 2554: 22) จารึกภาษาสันสกฤตเป็นหลักฐานยืนยันว่าดินแดนประเทศไทยได้รับวัฒนธรรมจากอินเดียทั้งด้านภาษา ศาสนา พิธีกรรม และความเชื่อเกี่ยวกับเทพปกรณัม ความคิดความเชื่อที่ปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตโดยมากจะเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาฮินดู มีบทสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งการยกย่องผู้นำ หรือประกาศเกียรติคุณของกษัตริย์

เนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตที่มีขนาดยาว ส่วนมากเป็นบทสวดศึกษัตริย์ ลีลาการประพันธ์ดำเนินตามรูปแบบกาวยะ กวีเป็นข้าราชการผู้หนึ่งนอกจากจะซาบซึ้งในพระเกียรติคุณกษัตริย์ ยังถือเป็นหน้าที่ของตนที่จะรจนาบทสวดีสถาปนาพระราชอำนาจกษัตริย์ให้ปรากฏเด่นชัดเป็นรูปธรรม การสร้างมาตรฐานความงามในจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาสวดศึกษัตริย์จึงปรากฏว่ามีลีลาการพรรณนาด้วยรูปแบบกวีโวหาร การใช้ฉันทลักษณ์แบบต่างๆ และการใช้ศิลปะอลังการอันหลากหลาย (Satya Vrat Shastri 2014: 45-49; สยาม ภัทรานุประวัติ 2546: 277-291) นอกจากนี้

จารึกประเภทเดียวกันจะมีรูปแบบเนื้อหาเหมือนกัน ดังเห็นได้ว่าเนื้อหาจารึกเกี่ยวกับกษัตริย์มักปรากฏรายละเอียด 5 ส่วน ได้แก่ (1) อรรถาธิบายที่มาของราชวงศ์ (2) สรรเสริญกษัตริย์ (3) บันทึกชัยชนะเกี่ยวกับการทำสงคราม (4) บันทึกเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับศาสนา (5) บันทึกเกี่ยวกับการบริหารบ้านเมืองของกษัตริย์ (วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์ 2537: 23-25)

นอกจากความไพเราะของอลังการในจารึกภาษาสันสกฤตที่สุดดี กษัตริย์ เนื้อหาจารึกจะปรากฏแนวคิดอันเป็นขนบนิยมในการแต่งที่คล้ายกัน (นิพัทธ์ แยมเดช 2558: 176) ขนบนิยมในบทประพันธ์ดังกล่าวตามรูปศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า “กวิสมยะ” (kavisamaya) มีความโดดเด่นปรากฏอยู่ในจารึกภาษาสันสกฤต ตัวอย่างเช่น กวิสมยะที่ให้รายละเอียดว่ากษัตริย์มักจะมีพระศรีหรือพระลักษมีสถิตอยู่ที่พระอุระหรืออยู่แนบชิดกับกษัตริย์ตลอดเวลา กษัตริย์จะมีความงามเป็นเลิศราวกับพระกามเทพ ขณะเดียวกัน กษัตริย์ก็อาจมีรูปร่างงามยิ่งกว่าพระกามเทพ หรือความงามของกษัตริย์มีความผูกพันเหมือนกับพระจันทร์ รวมทั้งการที่กวียกย่องพระเกียรติยศ กษัตริย์ว่ามีสีवासะอาดบริสุทธิ์ เป็นต้น รายละเอียดของกวิสมยะที่มีรูปแบบเหมือนกันกับในจารึกภาษาสันสกฤต จึงน่าสนใจที่จะศึกษาถึงความเชื่อของกวีที่สะท้อนจากกวิสมยะในกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตประเภทสุดดี กษัตริย์ว่ามีรายละเอียดอย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น การศึกษาดังกล่าวยังจะชี้ให้เห็นด้วยว่าความเชื่อที่กวีพรรณนาคุณลักษณะอันเลิศของกษัตริย์นั้นสะท้อน

ภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในมิติใดบ้าง

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อศึกษาความเชื่อของกวีที่มุ่งสวดศึกษิตกษัตริย์ที่สะท้อนผ่านกวีนิพนธ์ และเพื่อศึกษาภาพลักษณ์ของกษัตริย์ที่สะท้อนจากความเชื่อของกวี โดยพิจารณาจากข้อมูลจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย นอกจากนี้ รายละเอียดบางส่วนจะอ้างอิงถึงจารึกภาษาสันสกฤตที่พบนอกประเทศไทยด้วย

ขอบเขตในการศึกษา

จารึกภาษาสันสกฤตในประเทศไทยมีจำนวนร้อยกว่าหลัก ดังนั้น ขอบเขตในการศึกษามุ่งศึกษาเฉพาะจารึกบางหลักเท่านั้น ในบทความนี้เลือกศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตจำนวน 7 หลัก คือ (1) จารึกวัดเสมาเมือง (2) จารึกสตติกกอถม 2 (3) จารึกปราสาททพเสียม 2 (4) จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง (5) จารึกประจำอโรคยศาลา ตาเมืองโตจ (6) จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 (7) จารึกเมืองเสมา ผู้วิจัยเห็นว่าเนื้อหาจารึก 7 หลักดังกล่าว แสดงรายละเอียดบทสวดศึกษิตกษัตริย์อย่างชัดเจน จารึกมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ และจารึกบางหลักที่นำมาศึกษามีข้อความขนาดยาว ดังเช่น จารึกสตติกกอถม 2 จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง และจารึกประจำอโรคยศาลา ตาเมืองโตจ จึงทำให้เห็นรายละเอียดการสรรเสริญกษัตริย์ที่คล้ายคลึงกันได้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย สำหรับข้อมูลเบื้องต้นของจารึกทั้ง 7 หลัก มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) จารึกวัดเสมาเมือง หรือจารึกวัดเสมาเมือง นครศรีธรรมราช อายุพุทธศักราช 1318 เนื้อหาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นบทสรรเสริญพระราชกษัตริย์ และพระราชกรณียกิจในทางศาสนา ส่วนที่สองเนื้อหา กล่าวถึงพระราชกษัตริย์นามว่า “ศรีมหाराช” แห่งราชวงศ์ไศเลนทร์ เนื้อหา จารึกสรรเสริญพระบรมเดชาภาพอย่างสมพระเกียรติ (กรมศิลปากร 2504: 59-66)

(2) จารึกสดักก้อกถม 2 อายุพุทธศักราช 1595 เนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ถึงพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 กล่าวถึงเชื้อสายของพราหมณ์ศิวไกววัลยะ เชื้อสายของพราหมณ์ผู้นี้รับใช้กษัตริย์ทุกพระองค์เสมอมาจนถึงสมัยพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 (Adhir Chakravarti 1980: 143; กรมศิลปากร 2529: 183-227)

(3) จารึกปราสาททัพเสียม 2 อายุพุทธศักราช 1601-1700 เนื้อหาเป็นบทสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 มีคุณสมบัติเป็นเลิศ มีความเคารพเลื่อมในลัทธิไศวนิกาย ดังที่ทรงสร้างศิวลึงค์ รูปพระศิวะ และพระเทวีไว้บนภูเขาใหญ่ (กรมศิลปากร 2529: 52-58)

(4) จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง (เฉพาะที่แต่งเป็นภาษาสันสกฤต) อายุพุทธศักราช 1701-1800 เนื้อหาเป็นบทสรรเสริญนเรนทราทิตย์ ซึ่งเป็นพระญาติสนิทของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2521: 153) ทรงแสดงทรรศนะเกี่ยวกับบทสรรเสริญนเรนทราทิตย์ในจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้งว่า พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถและพระเกียรติยศเท่าเทียมกับกษัตริย์ ดังนั้น โดยสถานภาพของนเรนทราทิตย์จึงเป็นผู้ปกครองเมืองใดเมืองหนึ่งซึ่งได้รับแต่งตั้งจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2

(5) จารึกประจำอโรคยศาลา ตาเมืองโต้ง อายุพุทธศักราช 1729 จารึกพบที่บริเวณปราสาทตาเมืองโต้ง ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ เนื้อหาแบ่งออกเป็น 4 ส่วน เนื้อหาเริ่มแรกเป็นบทสรรเสริญพระพุทธเจ้า ส่วนที่สองเป็นการแสดงรายละเอียดของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนที่สาม รายการสิ่งของต่างๆ ที่จำเป็นแก่อโรคยศาลา และเหล่าข้าทาสที่อยู่ภายในอโรคยศาลา ส่วนที่สี่เป็นสารของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (อัญชณา จิตสุทธิญาณ และคณะ 2555: 101-102; นิพัทธ์ แยมเดช 2558: 176)

(6) จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 เป็นจารึกที่มีขนาดเล็กไม่ยาวนาน เนื้อหาจารึกหนึ่งด้านมีข้อความอยู่ 16 บรรทัด อายุพุทธศักราช 1773 เนื้อหาเป็นบทสรรเสริญพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช เจ้าผู้ครองเมืองตามพรลิงค์

พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระบรมเดชานุภาพอย่างยิ่ง และมีคุณสมบัติในด้านต่างๆ อันเลิศ (กรมศิลปากร 2529: 144-146)

(7) จารึกเมืองเสมา อายุพุทธศักราช 1773 เนื้อหาจารึกเริ่มต้นเป็นบทนมัสการเทพเจ้าทั้ง 3 องค์ในศาสนาพราหมณ์ รวมทั้งกล่าวถึงศักดิ์บางองค์ เนื้อหาต่อจากนั้นเป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 พระโอรสของพระเจ้าราเชนทรวรมันเชื้อสายจันทรวงศ์ และพระราชกรณียกิจของพระองค์ (กรมศิลปากร 2529: 105-116)

ความเชื่อของกวีที่มีความสัมพันธ์กับแนวคิด “กวิสมยะ” (ชนบของกวี)

บทสวดตีพระเกียรติคุณกษัตริย์ในจารึกภาษาสันสกฤต แสดงความเชื่อของกวีโดยมองภาพลักษณ์กษัตริย์ว่ามีคุณสมบัติที่ยิ่งใหญ่ ความเชื่อของกวีที่ปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตมีรายละเอียดสัมพันธ์กับชนบการประพันธ์ ดังเห็นว่าการแต่งบทกวีนิพนธ์ กวีอินเดียจะให้ความสนใจกับหลักการประพันธ์เป็นอย่างมาก ซึ่งมีตำราอสังการศาสตร์สืบทอดมาหลายเล่ม แนวคิดหนึ่งที่ปรากฏในการแต่งคำประพันธ์ คือ “กวิสมยะ” (kavisamaya / कविसमय) พจนานุกรมภาษาสันสกฤตให้นิยามความหมายคำศัพท์ “สมยะ” (samaya) ไว้ว่า “convention, conventional rule or usage” หรืออีกความหมายว่า “poetical conventionality” (Sir Monier Monier-Williams 1979: 1164; Horace Hayman Wilson 1979: 761) ตำราคู่มือกวีศึกษาชื่อ “กาวยามิมามสา” (Kāvyaīmāmsā) ของ ราชเศขร (Rajasekhara) อธิบายแนวคิดเรื่องกวิสมยะที่พบในการแต่งวรรณคดี โดยยกตัวอย่างว่า นักจักรวาลจะกินเพียงแสงจันทร์ เกียรติยศจะมีสี่ขาขณะที่ความอภัยหรือความต่างพร้อยจะมีสี่คำ ไชมุขจะพบอยู่ที่เดียวที่แม่น้ำ ตัมรปารณิ (tamrapāṇī) เป็นต้น กวิสมยะในแง่นี้จึงเป็นการกล่าวถึงรายละเอียดบางอย่างที่ยึดถือในการแต่งกวีนิพนธ์ เป็นจินตนาการความคิดของกวีที่ไม่เป็นจริงในโลก หรือใน (ตรรกะความคิด) ของนักปราชญ์ (T.N.

Sreekantaiyya 2001: 26) สอดคล้องกับที่ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผู้เชี่ยวชาญจารึกภาษาสันสกฤตแสดงทรรศนะเกี่ยวกับกวีสมยะว่า “ขนบของกวีหรือที่สันสกฤตมีศัพท์ว่า ‘สมยะ’ ถือว่าเป็นความคิดในการสร้างสรรค์งานประพันธ์ของกวีมาตั้งแต่ในสมัยโบราณแล้ว อันเป็นความเชื่อที่รับรู้กันในหมู่กวี” (อ้างถึงใน นิพัทธ์ แยมเดช 2558: 171) เมื่อพิจารณารายละเอียดดังกล่าว กวีสมยะจึงเป็นศิลปะการแต่งกวีนิพนธ์ที่อ้างอิงความคิดในโลกวรรณศิลป์อันเป็นประเพณีนิยมในหมู่กวี (convention of Poets) แนวคิดเกี่ยวกับกวีสมยะไม่ว่าจะเป็นจินตนาการของกวีราวภาพความฝัน หรือเป็นจินตนาการที่ผสมกับภาพความเป็นจริง กวีสมยะก็สะท้อนความเชื่อในความรู้สึกนึกคิดของผู้แต่งไว้ด้วย

จากการพิจารณาความเชื่อของกวีในจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาสดุดีกษัตริย์ในจารึกวัดเสมาเมือง จารึกสดุดีก้อกธม 2 จารึกปราสาทพิพเสียม 2 จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง จารึกประจำอโรคยศาลา ตาเมื่อนโตจ จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 และจารึกเมืองเสมา ปรากฏรายละเอียดที่มีลักษณะร่วมกัน ดังต่อไปนี้

1. พระพรหมเป็นเทพผู้สร้างกษัตริย์ขึ้นมา

ตำนานเทพปกรณัมของอินเดียสมัยอิติहाสะ พระพรหมได้รับการนับถือว่าเป็นเทพผู้สร้าง พระพรหมเป็นเพศชายที่มีรูปร่างหน้าตา มีอวัยวะเหมือนอย่างมนุษย์ และมีพระสร้อยตีเป็นชายา (จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา 2546: 9) คัมภีร์ศรีวิชัยปุราณะยกย่องพระพรหมเป็นพระประชาบดี พระองค์มีสี่พักตร์ พระองค์ทำหน้าที่สร้างจักรวาลและสรรพสิ่งขึ้นมา (Śrīmulāla Gupta 1990: 16) นำสังเกตว่าการเคารพบูชาพระพรหมร่วมกับเทพอีกสององค์รวมเป็นตรีมูรติครบสามองค์ ในอาณาจักรเขมรไม่มีการนับถือพระพรหมเป็นเอกเทศ มักปรากฏการเคารพนับถือร่วมกับพระศิวะและพระนารายณ์อยู่เสมอ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล 2547: 150) กวีผู้แต่งจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศไทยซึ่งคุ้นเคยกับวัฒนธรรมเขมร

ได้นำแนวคิดกวิสมยะโดยอ้างถึงพระพรหมซึ่งมีสถานภาพเป็นเทพผู้สร้างมากล่าวสรรเสริญร่วมกับพระศิวะและพระนารายณ์ ดั่งเนื้อหาจารึกเมืองเสมาช่วงตอนต้นระบุอย่างชัดเจนในบทสนทนาที่พระพรหมว่าเป็นเทพผู้สร้าง “ท่านทั้งหลายจงนอบน้อมพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ทรงสร้าง ผู้ทรงให้ความรู้แก่พวกพราหมณ์ และทรงสร้างจักรวาลให้เป็นอาสนะบัวอันงามที่เกิดจากสมาธิ” (กรมศิลปากร 2529: 113) ขณะที่บทประณามพจนินจารึกจารึกสติกก้อกธม 2 ระบุไว้ว่าพระพรหมเป็นเทพผู้สร้าง ผู้ทรงไว้ซึ่งหมอน้ำอมฤตที่ได้จากเกษียรสมุทร พระองค์เป็นผู้ที่มีความเมตตาต่อโลก (John Burgess 2010: 162)

ด้วยความเชื่อที่ว่าพระพรหมเป็นเทพผู้สร้างสิ่งต่างๆ การที่พระพรหมทรงสร้างกษัตริย์ขึ้นมาจึงสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของกวีที่แสดงความเชื่อผ่านมโนทัศน์ในเรื่องเทพปกรณัมดังกล่าวอย่างแยบยล อีกทั้งยังสะท้อนความเชื่อการถือกำเนิดของกษัตริย์ที่พิเศษแตกต่างจากบุคคลทั่วไป ความเชื่อของกวีที่จินตนาการว่ากษัตริย์เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้นมานั้น เห็นได้ในจารึกวัดเสมาเมือง กวีสตุติพระเจ้ากรุงศรีวิชัยไว้ตอนหนึ่งว่า “ผู้เหมือนกับได้รับการสร้างขึ้นมา ด้วยความพยายามโดยพระพรหม” (กรมศิลปากร 2529: 201) เนื้อหาจารึกสติกก้อกธม 2 ตอนหนึ่ง กวีสตุติพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 โดยอ้างถึงจินตนาการของกวีเองว่า พระพรหมได้ทรงสร้างพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 ขึ้นมาจากความงามทั้งหลายอันเป็นเลิศด้วยน้ำอมฤต น่าสังเกตว่าการที่พระพรหมสร้างพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 ขึ้นมานั้นก็เพื่อให้พระองค์แทนที่กามเทพ ซึ่งตามตำนานเทพปกรณัมของฮินดูเชื่อว่ากามเทพไม่มีร่าง จึงมีนามหนึ่งว่าอนงค์ (แปลว่าปราศจากร่าง) เพราะถูกเพลิงกรดจากพระเนตรดวงที่สามของพระศิวะเผาไหม้ ฉะนั้นพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 จึงเป็นผลผลิตอันประณีตที่พระพรหมรังสรรค์ขึ้นมา จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา (2530: 13) แปลเนื้อความจารึกตอนนี้อย่างชัดเจนว่า “ข้าพเจ้ามีจินตนาการว่า พระพรหมเมื่อได้ทรงสร้างพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันนี้ด้วยความงามทั้งหลายที่สำเร็จแล้วจากน้ำอมฤต แล้วจึงได้ทรงนำกามเทพ

ให้บรรลุถึงความยิ่งใหญ่อย่างแน่ๆ เพราะทรงคิดว่า เราผู้มีความรู้เกี่ยวกับความยอดเยี่ยมแห่งความงามได้สร้างกามเทพขึ้นมาแล้ว กามเทพนั้นได้กลายเป็นเชื้อเพลิงจากพระเนตรของพระศิวะเสียแล้ว” จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง เนื้อหาตอนต้นเรื่องขาดหายไป แต่มีใจความบางส่วนก็กล่าวถึงพระเจ้าอิทธิณยวรมัน ผู้มีพระนามพ้องกันกับอิทธิยครรภ อันเป็นอีกนามหนึ่งของพระพรหม ซึ่งพระพรหมเป็นผู้สร้างอิทธิณยวรมันขึ้นมา เพื่อประดับไข่ทองของพระพรหม ดังที่ว่า “(พระเจ้าอิทธิณยวรมัน) มีอิทธิยครรภเป็นผู้สร้าง เพื่อประดับไข่ทองของอิทธิยครรภ” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2521: 73) จารึกหลักเดียวกันนี้ยังยกย่องเรนทราทิตยซึ่งมีสถานะเทียบเท่ากับกษัตริย์องค์หนึ่ง กวีใช้ความเชื่อชุดเดียวกับเนื้อความในจารึกสตึกก๊กอธม 2 ที่อ้างถึงพระพรหมได้สร้างกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่มาแทนที่กามเทพ นับเดียวกันนี้กวีสรรเสริญเรนทราทิตยว่าเป็นผลงานสร้างสรรค์อันประณีตโดยฝีมือของพระพรหมเช่นเดียวกัน อีกทั้งกวีผู้แต่งจารึกยังยกย่องเรนทราทิตยว่ามีคุณสมบัติเหนือกว่ากามเทพด้วย ดังที่ว่า “พระพรหมสร้างกามเทพแล้ว เพื่อที่จะสร้างพระองค์นั้นเทียว ให้เป็นที้อย่างยิ่งกว่าเทพอย่างแน่นอน” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2521: 86)

2. พระเกียรติยศของกษัตริย์ขจรขจายไม่มีที่สิ้นสุด

จารึกภาษาสันสกฤตในประเทศอินเดียและกัมพูชา มีแนวคิดกวิสมยะที่กวีมองภาพพระเกียรติคุณของกษัตริย์ว่ามีสีขาวสะอาดบริสุทธิ์ (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา 2544: 35) กวีมักจะย้าว่าพระเกียรติคุณของกษัตริย์เป็นสีขาวขจรขจาย นับนี้พ้องกับแนวคิดกษัตริย์ของอินเดียสองประการ คือแนวคิดเรื่อง “ทิกวิยิน” หมายถึง พระราชาเป็นผู้มีชัยทั้งสิบทิศ และแนวคิดเรื่อง “จักรวรรดิน” หมายถึง พระราชาเป็นผู้มีวงล้อแห่งรถศึก แล่นราบปราบได้ทั่วชมพูทวีป (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ 2530: 9) การยกย่องกษัตริย์ว่าเป็นผู้มีชัยทั้งสิบทิศและเป็นผู้มีวงล้อแห่งรถศึกส่งเสริมพระเกียรติคุณ

ของกษัตริย์ว่าแผ่ไปทั่วอาณาจักรอย่างกว้างขวาง ความเชื่อเช่นนี้ปรากฏให้เห็นผ่านเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย โดยเฉพาะในจารึกวัดเสมาเมือง เนื้อความจารึกหลักนี้มีความงดงามลึกซึ้งมาก กวียกย่องพระเกียรติยศพระเจ้าแห่งศรีวิชัยเลื่องลือไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากคุณสมบัติอันเป็นเลิศของพระองค์ อันได้แก่ ภาวะความเป็นผู้นำ ความมีวินัย ความกล้าหาญ ความเป็นผู้คงแก่เรียน ความอดกลั้น ความมั่นคง ความรุ่งเรือง ความมีปัญญา ความเมตตา จะเห็นว่าคุณสมบัติอันเลิศดังกล่าวหล่อหลอมอยู่ที่กษัตริย์ ส่งผลให้พระเกียรติยศของกษัตริย์แผ่กระจายไปอย่างไพศาลยิ่งกว่านั้น กวีใช้ความเปรียบในอรรถาถาซึ่งเรียกว่า “วยติเรก” กล่าวถึงสิ่งสองสิ่งที่เปรียบเทียบกับแล้วสิ่งหนึ่งมีคุณสมบัติเหนือกว่าสิ่งหนึ่งอย่างชัดเจน โดยกล่าวถึงพระเกียรติยศของพระราชาทังหลายเป็นรัศมีที่กระจายไปโดยรอบ แต่ก็ถูกข่มแสงเมื่อเทียบกับรัศมีแห่งพระเจ้าศรีวิชัย เช่นเดียวกับแสงดาวทั้งหลาย (หมายถึงเกียรติยศของกษัตริย์องค์อื่น) แม้จะส่องแสงแต่ก็ถูกข่มแสงเมื่อเทียบกับแสงพระจันทร์ (เกียรติยศของพระเจ้าแห่งกรุงศรีวิชัย) ในศรัทกาล จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา (อ้างถึงในกรมศิลปากร 2529: 201) แปลเนื้อความตอนนีไว้ว่า “พระเกียรติของพระองค์ที่เกิดจากคุณสมบัติที่ไม่มีวันเสื่อมสิ้น ได้แก่ ความเป็นผู้นำ ความมีวินัย ความกล้าหาญ ความเป็นผู้คงแก่เรียน ความมีใจสงบ ความอดกลั้น ความมั่นคง การให้ทาน ความรุ่งเรือง ความมีปัญญา ความเมตตา เป็นต้น (เกียรติยศ) ที่แผ่กระจายไป รัศมีคือการแผ่กระจายไปแห่งเกียรติยศของพระราชาทังหลายในแผ่นดิน จึงถูกข่มแล้วโดยสิ้นเชิง เหมือนแสงของดวงดาวทั้งหลาย ถูกข่มแล้ว โดยแสงของพระจันทร์ในฤดูศรัท” จารึกเมืองเสมาความตอนหนึ่งเป็นบทสวดติพระเจ้าชยวรมันที่ 5 ผู้ซึ่ง “ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าราเชนทรวรมัน” พระองค์มีพระเกียรติยศเทียบเท่ากับพระวิษณุที่มีชื่อเสียงเลื่องลือจนถึงสามโลก (โลกมนุษย์ โลกสวรรค์ และโลกบาดาล) แสดงภาพแทนกษัตริย์พระองค์นี้ว่าเป็นองค์อวตารพระผู้เป็นเจ้า ดังที่ว่า “พระเกียรติยศของพระองค์เสมือนพระวิษณุ โด่งดังขจรขยายจดถึง

ไตรโลก” (กรมศิลปากร 2529: 113) จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 กวียกย่อง พระราชาไว้ว่า “มีพระเกียรติยศอันเลื่องลือในโลกทั้งปวง ทรงพระนาม จันทราภานุศรีธรรมราช” (กรมศิลปากร 2529: 146)

3. กษัตริย์มีพระบรมเตชานุภาพเหมือนกับพระอาทิตย์

ความเชื่อของกวีที่มองภาพลักษณะกษัตริย์มีพระบรมเตชานุภาพที่ยิ่งใหญ่ กวีจะใช้ความเปรียบโดยอ้างถึงพระอาทิตย์เป็นอุปมาโวหาร ดวงอาทิตย์มีลักษณะร่วมกับอำนาจของกษัตริย์ซึ่งเป็นใหญ่ในโลก แนวคิดนี้ปรากฏอย่างชัดเจนในจารึกภาษาสันสกฤตประเภทสดุดีกษัตริย์หลายหลัก ดังเห็นได้จากเนื้อความตอนหนึ่งในจารึกวัดเสมาเมือง กวีสื่อถึงพระบรมเตชานุภาพของพระเจ้ากรุงศรีวิชัยเหมือนกับดวงอาทิตย์ไว้ว่า “อุปมาดังดวงอาทิตย์ในท่ามกลางความมืดคือหมู่ของศัตรูทั้งหมด” (กรมศิลปากร 2529: 203) ความตอนนั้นหมายถึงพระเจ้ากรุงศรีวิชัยมีพลังอำนาจยิ่งใหญ่เหมือนกับดวงอาทิตย์ซึ่งอยู่ท่ามกลางความมืดมิด ความมืดในแง่นี้หมายถึงหมู่ศัตรูทั้งหมด อำนาจของดวงอาทิตย์สามารถกำจัดความมืดให้หายไป นัยเดียวกันนี้กษัตริย์ก็ทำลายหมู่ศัตรูทั้งหลายได้เช่นกัน ส่วนเนื้อความในจารึกทัพเสียม 2 กวียกย่องพระเจ้าศรีสุริยวรมันไว้เพียงสั้นๆ แต่สื่อความชัดเจนว่า “พระองค์ทรงเป็นศรีสุริยะที่เป็นอุปมาแห่งสวรรค์” (กรมศิลปากร 2529: 57) หมายความว่าพระเจ้าศรีสุริยวรมันมีสถานภาพประดุจดวงอาทิตย์อันเป็นดอกบัวแห่งสวรรค์ เป็นการสร้างภาพพจน์ให้มีมิติลึกซึ้ง คือ แทนที่จะกล่าวโดยตรงว่ากษัตริย์พระองค์นี้มีเชื้อสายสุริยวงศ์ แต่กวีใช้ถ้อยการว่าพระองค์เป็นศรี (ความรุ่งเรือง) แห่งสุริยะ (สุริยวงศ์) เชื้อสายสุริยวงศ์นี้มีความสูงส่งเพราะเป็นดอกบัวแห่งสวรรค์ด้วย ในจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง เนื้อความตอนหนึ่งกวียกย่องนเรนทราทิตย์ว่ามีภาพลักษณ์เหมือนดวงอาทิตย์ เนื้อหาในจารึกหลักนี้ยังคงผลิตซ้ำแนวคิดที่ว่ากษัตริย์ทรงพลังอำนาจเหนือศัตรูคือความมืดมิด ซึ่งบ่งชี้อย่างชัดเจนว่ากษัตริย์ คือ ดวงอาทิตย์ “เมื่ออยู่ภายใต้ถ้ำที่มืดสลัว ท่านก็ใช้สมาธิของท่านแปลงรัศมีอันเฉิด

ฉายออกมา (ดวงอาทิตย์) ที่ส่องแสงย่อมได้รับการยกย่องเท่ากับ (แสงสว่าง) ที่มีนามว่าอาทิตย์ แต่ดวงอาทิตย์นี้ (ก็ไม่เท่ากับอาทิตย์ผู้นี้) ในเมื่อเปรียบเทียบกับชัยชนะที่ท่านผู้นี้มีต่อความมืดมนภายในถ้ำ” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2521: 116) เนื้อหาของจารึกข้างต้น อาจสื่อความหมายในทางปรัชญาก็ได้ หรืออาจตีความในแง่พระบรมเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่ของนเรนทราทิตย์เทียบเท่ากับดวงอาทิตย์ก็ได้ หากตีความว่า กษัตริย์ทำลายความมืดมิดภายในถ้ำก็ย่อมหมายถึงปัญญาของพระองค์คือแสงสว่างและเป็นสมาธิอันเปล่งรัศมีขมความมืดเขลาในใจ แต่ถ้าแสดงนัยที่สัมพันธ์กับการเชิดชูพระบรมเดชานุภาพก็จะสื่อได้เช่นเดียวกับเนื้อหาคารึกวัดเสมาเมืองที่คล้ายกันว่าความมืดมนนั้นเปรียบเป็นศัตรูอันถูกพลังอำนาจของกษัตริย์ทำลายลง อย่างไรก็ดี กวีบ่งชี้ไว้อย่างชัดเจนว่า แม้ดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงสว่างก็ไม่เทียบเท่ากับดวงอาทิตย์ที่มีนามว่านเรนทราทิตย์

4. กษัตริย์มีความงามเหมือนกับพระจันทร์

การสดุดีกษัตริย์ด้านความงาม กวีมักจะเปรียบเทียบกษัตริย์กับพระจันทร์ ในวรรณคดีสันสกฤตกวิสมยะมักกล่าวถึงพระจันทร์ด้วยว่ามีรัศมีที่เย็น (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา 2530: 14) ในแง่นี้ ความเย็นของแสงจันทร์จึงช่วยดับความทุกข์ร้อนของผู้ที่สัมผัสแสงจันทร์นั้นได้ เช่นเดียวกับกษัตริย์ คือ มีทั้งความงามและความเย็น ผู้ที่ได้มองเห็นกษัตริย์จึงประจักษ์ถึงความงามและความร่มเย็นสุขใจ สอดคล้องกับเนื้อหาคารึกวัดเสมาเมือง กวีกล่าวถึงพระจันทร์เป็นสื่อเปรียบเทียบกับกษัตริย์ปรากฏให้เห็นผ่านการยกย่องพระเจ้ากรุงศรีวิชัยว่างดงามผุดผ่องด้วยรัศมีของพระองค์คู่เหมือนกับพระจันทร์ ดังที่ว่า “ผู้เหมือนดวงจันทร์ที่ผุดผ่องในฤดูครีท เพราะความงามดังพระจันทร์ เนื่องจากพระรัศมีของพระองค์” (กรมศิลปากร 2529: 203) ในจารึกสตีกก็อกธม 2 ความงามของกษัตริย์อุทยาทิตยวรมันที่ 2 เทียบได้กับพระจันทร์ ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของพระองค์ในด้านความงาม และความประพฤติที่ติงามเป็นที่ประจักษ์ในหมู่สตรี ดังที่กวีบันทึกคำสรรเสริญไว้ว่า “ด้วยอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้เสมือน

พระจันทร์ โดยสตรีเหล่านั้น ด้วยความประหลาดที่ไม่มีใครเสมอเหมือน” (กรมศิลปากร 2529: 209) จารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 เนื้อความยกย่องรูปโฉมพระเจ้าจันทร์ภานุศรีธรรมราชไว้ตอนหนึ่งว่ามีรูปร่างราวกับพระจันทร์ (กรมศิลปากร 2529: 146) นอกจากการยกย่องกษัตริย์ด้วยภาพลักษณ์ที่ดงามเหมือนพระจันทร์แล้ว กวียังแสดงความเชื่อเรื่องเชื้อสายกษัตริย์ที่สืบทอดมาจากจันทร์วงศ์ หรือโสมวงศ์อันเป็นเชื้อสายวงศ์กษัตริย์จากตำนานพระจันทร์ในเทพปกรณัม ดังเนื้อความจารึกเมืองเสมา ผู้แต่งสดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 นอกจากพระองค์จะมีความงามเหมือนพระจันทร์เต็มดวงในวันเพ็ญแล้ว จารึกยังระบุไว้ด้วยว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 มีเชื้อสายแห่งจันทร์วงศ์ด้วย คือ มีความเป็นเลิศในด้านรูปโฉมและเชื้อสายอันบริสุทธิ์ ดังที่ว่า “พระเจ้าชัยวรมัน ทรงเป็นราชโอรสของพระเจ้าราชนทรวรมัน ทรงฉลาดในราชธรรม ทรงสืบเชื้อสายมาจากจันทร์วงศ์ และทรงมีความงามดุจดั่งพระจันทร์วันเพ็ญอยู่บนท้องฟ้า” (กรมศิลปากร 2529: 113) เช่นเดียวกับเนื้อความในจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง เมื่อกวียกย่องคุณสมบัติของพระเจ้าศรีชัยวรมเทพ ในวาระการประสูติของพระองค์ โดยแฝงนัยว่าสืบต่อจากเชื้อสายจันทร์วงศ์ ต่อจากนั้นจึงชี้ให้เห็นถึงความงามของพระองค์ที่เหมือนกับดวงจันทร์ลอยเด่นอยู่บนท้องฟ้า ดังที่ว่า “ใน (จาก) พระนางหิรัณยลักษมี พระราชา (หิรัณยวรมัน) ได้ทรงให้กำเนิดแก่พระเจ้าศรีชัยวรมเทพดังดวงจันทร์อันเลิศที่สุดในท้องฟ้า” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2521: 75) เนื้อหาจารึกหลักเดียวกันนี้ยังยกย่องนเรนทราทิตย์โดยใช้พระจันทร์เป็นสื่อเปรียบเพื่อชี้ให้เห็นว่าเมื่อนเรนทราทิตย์ขณะประสูติขึ้นมาบนโลก พระองค์เป็นเหมือนกับพระจันทร์สำหรับมนุษย์โลก คือ มีความงามเป็นที่ประจักษ์ชัดในหมู่มนุษย์ ดังเนื้อความว่า “ภูปตินทรลักษมีถือกำเนิดมาในราชสกุลวงศ์ นางได้รับความนับถือจากบุคคลทั้งหลายว่าเป็น ภวานี (อวตาร) เป็นผู้ที่ประกอบด้วยอุปนิสัยแห่งพระบิดา คือ พระเจ้าศรีสุรย (วรมัน) นางได้ให้กำเนิดแก่นเรนทราทิตย์ผู้เฉียบแหลม และเปรียบเสมือนดวงจันทร์สำหรับมนุษย์โลก” (สมเด็จพระ

5. กษัตริย์มีคุณลักษณะเหมือนกับพระจันทรและพระอาทิตย์

กวียกย่องกษัตริย์ว่ามีคุณลักษณะเหมือนกับพระจันทรและพระอาทิตย์รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน หมายความว่ากษัตริย์มีพระคุณร่มเย็นเช่นเดียวกับพระจันทร และมีพระเดชร้อนแรงเช่นเดียวกับพระอาทิตย์เห็นได้จากบทสวดตีพระเจ้าจันทรภานุศรีธรรมราชในจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 เนื้อหากล่าวว่า “พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพวลิงค์ เป็นผู้อุปถัมภ์ตระกูลปทุมวงศ์ พระหัตถ์ของพระองค์มีฤทธิมีอำนาจ...ด้วยอาณาภาพแห่งบุญกุศลซึ่งพระองค์ได้ทำต่อมนุษย์ทั้งปวง ทรงมีเดชานุภาพเท่าพระอาทิตย์พระจันทร” (กรมศิลปากร 2529: 146) ส่วนบทสวดตีพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ในจารึกทัพเสียม 2 บันทึกเนื้อหา ดังนี้ “พระองค์ทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งที่ตั้งทั้งสามเนตรของพระอิศวร ชื่อว่าผู้มีเดชเพราะไฟบูชายัญ คือ พระอาทิตย์และพระจันทร” (กรมศิลปากร 2529: 57) เนื้อหาจารึกทัพเสียม 2 ข้างต้น กวียกย่องพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ได้ลึกซึ้งมาก ความหมายมีหลายระดับให้วิเคราะห์ตีความ กล่าวคือ กษัตริย์พระองค์นี้เป็นที่ตั้งแห่งพระเนตรของพระอิศวรซึ่งมีอยู่สามดวง คือ พระเนตรดวงแรกเป็นไฟบูชายัญ พระเนตรดวงที่สองและดวงที่สามเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร ในมิติที่เชื่อมโยงกันนี้ กวีใช้ความเปรียบว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เป็นทั้งพระอาทิตย์และพระจันทร นำสังเกตประการหนึ่ง การกล่าวถึงพระอาทิตย์และพระจันทรในข้อความตอนนี้อย่างน้อยที่สื่อถึงพระจันทรและพระอาทิตย์เป็นเครื่องประดับของพระคิเวด้วย กล่าวคือ พระจันทรเป็นเสี้ยวประดับบนมวยพระเกศา ส่วนพระอาทิตย์นั้นเปรียบเหมือนพระเนตรดวงที่สามของพระคิเวที่อยู่กลางพระนลาฏ (วิสุทธ์ บุษยกุล 2520: 52) ดังนั้น พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 จึงเป็นทั้งพระจันทรคือเครื่องประดับบนมวยพระเกศาของพระคิเว และเป็นทั้งพระอาทิตย์ที่เทียบเท่าพระเนตรดวงที่สามของพระคิเวนั่นเอง

6. กษัตริย์มีความงามเหมือนกามเทพ หรืองดงามยิ่งกว่ากามเทพ

กามเทพตามที่ปรากฏในตำนานเทพปกรณัมสมัยหลังพระเวทเป็นเทพเจ้าแห่งความรัก ดังเรื่องราวของกามเทพที่รู้จักกันดี คือ แผลงบุษปศรไปยิงพระศิวะให้หลงรักพระนางปารวตี เป็นสาเหตุให้พระมหาเทพพิโรธกามเทพ สัมพระเนตรดวงที่สามเป็นเพลิงกรดเผาไหม้ร่างกามเทพ (W.J. Wilkins 1975: 257) ในสมัยมหากาพย์และปุราณะยกย่องกามเทพว่ามีรูปโฉมงดงามอย่างยิ่ง ความงามของกามเทพมักเปรียบเทียบกับมนุษย์ผู้มีความงามเป็นเลิศน่าพิศวง (สุมาลี อุตมพงษ์ 2523: 16) กวีจึงยกย่องกามเทพว่าเป็นต้นแบบของเทพผู้มีความงามเป็นเลิศ ความเชื่อของกวีในจารึกภาษาสันสกฤตก็เช่นเดียวกัน จะเห็นว่าเมื่อกวีจะยกย่องความงามของกษัตริย์มักชื่นชมกษัตริย์ว่ามีความงามเสมอกามเทพ ดังเนื้อหาจารึกวัดเสมาเมืองพระเจ้ากรุงศรีวิชัย พระองค์เป็นผู้งดงามเหมือนกามเทพ (กรมศิลปากร 2529: 203) เช่นเดียวกับจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 พระเจ้าจันทรภานุศรีธรรมราช ก็มีรูปร่างเหมือนกามเทพ (กรมศิลปากร 2529: 146) ยิ่งกว่านั้น เนื้อหาจารึกบางหลักยังเน้นถึงความงามของกษัตริย์ที่เป็นเลิศยิ่งกว่ากามเทพอีกด้วย ดังเนื้อหาในจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง ความตอนหนึ่งเป็นคำพูดของพระนางเคารีที่วิจารณ์ความรักของเหล่าสตรีที่มีต่อพระศิวะว่าพระศิวะมีความงดงามมาก แม้กระทั่งกามเทพผู้มีความงามอันปราศจากร่างกายก็ไม่อาจเปรียบเทียบกับพระองค์ได้ ดังที่ว่า “แม้พระกามเทพของข้าพเจ้า ผู้มีความงามอันปราศจากความมียอยู่ อันบุคคลกล่าวว่ามีคุณอยู่บ้าง ก็ถูกท่านชมแล้ว” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2521: 85) ผู้วิจัยเห็นว่าเนื้อความดังกล่าวแฝงนัยยกย่องนเรนทราทิตย์เช่นเดียวกันด้วย เพราะเนื้อหาในโคลกถิตมากวีได้อ้างถึงพระพรหมว่าสร้างนเรนทราทิตย์ขึ้นมาให้เป็นเลิศยิ่งกว่ากามเทพ ส่วนเนื้อหาจารึกอโรคยศาลาตามือนโตนัง เนื้อหาระบุไว้ชัดเจนว่าความเชื่อของกวีนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระรูปโฉมงดงามพิศวงยิ่งกว่ากามเทพ ดังเห็นได้จากเหล่าภรรยาข้าศึก แม้สามีของพวกนางถูกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พิฆิตด้วยชัยชนะ แทนที่

พวกนางจะรู้สึกโศกเศร้าเพราะสูญเสียสามี แต่เมื่อได้ประจักษ์ในรูปแบบ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พวกนางต่างพิศวงในใจ ซึ่งความพิศวงเทียบได้กับการ ที่กามเทพถูกพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พิชิตด้วยความงามเป็นเลิศคิดว่า “เหล่า ภรรยาของเหล่าข้าศึกที่ถูกทำให้เป็นเชลย เมื่อสามี แม้ถูกพิชิตด้วยอำนาจ บารมีของพระองค์แล้ว พวกนางเห็นพระองค์ เหมือนจะรู้ว่า กามเทพก็ถูก พิชิตด้วยความงดงามของพระองค์ จึงพากันละความโศกเศร้า ประกาศชื่อ ตนเองให้มีความหมาย (เป็นที่สนพระทัย)” (อัญญา จิตสุทธิญาณ และ คณะ 2555: 106)

7. พระนางลักษมีมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์อย่างแนบแน่น

คัมภีร์ปัทมปุราณะระบุศักราชของพระนารายณ์ประกอบด้วยศรี ภูมิ สรัสวตี ภีรติ กิรติ ศานติ ตัสติ และพัสตี จะเห็นว่าพระศรีหรือพระลักษมี ได้รับการยกย่องว่าเป็นชายาของพระนารายณ์ก็เป็นหนึ่งในศักราชเสริมพลัง แก่พระนารายณ์ด้วย พระนางจะสถิตอยู่กับพระนารายณ์ทุกหนทุกแห่ง (เนื้ออ่อน ขัรวทองเขียว 2550: 17) เนื้อหาจารึกสตักก้อกธม 2 บทบนบ่อนม พระนารายณ์ ในบทที่ 4 ให้ภาพพระนางลักษมีประทับอยู่ที่พระอุระพระ นารายณ์อย่างแนบแน่นเหมือนกับเครื่องประดับที่พระอุระของพระนารายณ์ คือ เกาสตุละ (John Burgess 2010: 162) และด้วยความเชื่อที่ว่าพระ ศรีเป็นเทวีแห่งความมั่งคั่ง โชคลาภ และความเจริญรุ่งเรือง สอดรับกับจุด มุ่งหมายของกวีในการแต่งบทสวดดีพระเกียรติคุณกษัตริย์ ดังปรากฏในจารึก พบที่ปราสาทพนมรุ้ง มีข้อความว่า “มีพระราชาทรงพระนามว่าหริณชัวยรมัน พระองค์มีพระศรีเป็นผู้ทำให้รุ่งเรือง” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยาม บรมราชกุมารี 2521: 79) ในจารึกสตักก้อกธม 2 ให้ภาพที่ชัดเจนว่า พระ ลักษมีได้โอบกอดพระเจ้าอุทยาทิตยะเหมือนกับพระนางอุมาโอบกอดวัตถุ น่านาปรารณา ดังนี้ “ได้ยินว่า พระลักษมีได้โอบกอดร่างกายของพระองค์ (พระเจ้าอุทยาทิตยะ) เหมือนพระอุมาโอบกอดวัตถุอันน่าปรารณาด้วย คิดว่า เราจะเป็นบุคคลประเภทไหนหนอ จึงจะได้โอบกอดครั้งหนึ่งแห่ง

ส่วนบนของพระสรีระที่สวยงามและประเสริฐเช่นนั้น เหมือนบุตรีแห่งเทือกเขาหิมาลัย ฉะนั้น” (กรมศิลปากร 2529: 208) จะเห็นว่ากิริยาที่พระนางลักษมีโอบกอดกษัตริย์ดูเหมือนว่าพระนางเป็นสตรีคู่รัก ยืนยันให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระลักษมีกับกษัตริย์ คือ เป็นศักติเสริมพลังอำนาจให้กับกษัตริย์ ส่วนเนื้อหาจารึกวัดเสมาเมืองให้ภาพ “พระราชารู้เป็นเจ้าแห่งศรีวิชัย พระองค์นั้นผู้ทรงทำให้พระลักษมีของพระราชานางแห่งแคว้นโดยรอบมีอาสน์ร้อนดังเปลวเพลิง” (กรมศิลปากร 2529: 201) หมายความว่าพระเจ้าแห่งกรุงศรีวิชัยมีพระบรมเดชานุภาพกว้างขวางมาก พระลักษมีที่สถิตอยู่กับกษัตริย์ทั้งหลายจึงมีความหวั่นไหวเนื่องจากพลังอำนาจของพระองค์ อันทำให้พระลักษมีไม่คิดที่จะสถิตอยู่กับกษัตริย์องค์อื่น แต่กลับมาสถิตที่พระองค์เอง จารึกอโรคยศาลา ตามเมืองใต้จ ปรางค์นครวัดใกล้เคียงกัน จะเห็นว่าในการยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีพรรณนาพระเกียรติคุณกษัตริย์โดยย้าให้เห็นอำนาจอันรุ่งเรืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ตั้งดูดีให้พระลักษมีรวมทั้งพระนางกิริติอันเป็นศักติอีกองค์หนึ่งมาสถิตยังพระองค์เอง และเป็นความเข้าใจดีด้วยการที่พระนางลักษมีจะมาสถิตกับกษัตริย์ได้นั้นเป็นไปโดยยาก หากกษัตริย์ไม่มีอำนาจที่ยิ่งใหญ่เพียงพอ พระนางย่อมไม่มาสถิตอยู่ด้วย ดังเนื้อความจารึกว่า “พระองค์ยังนางลักษมีผู้นักราชาทั้งหลายปรารถนาแล้ว ซึ่งได้โดยยาก ผู้ทรงอุเบกขา ซึ่งเข้ามาใกล้แล้ว และยังนางกิริติ ผู้แล่นไปในทิศทั้งหลายให้ยินดีแล้ว นำอัครภรรยาหอ ความงามอันวิจิตรแห่งอินทรีทั้งหลาย” (อัญชนา จิตสุทธิญาณ และคณะ 2555: 99)

8. กษัตริย์ทรงมีความรอบรู้เป็นเลิศ

เนื้อหาจารึกหลายหลักที่สดุดีกษัตริย์เน้นคุณสมบัติของกษัตริย์ที่ฉลาดหลักแหลม ในจารึกปราสาททัพเสียม 2 กวียกย่องพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ไว้ว่าพระองค์เป็นผู้ทรงงดงามด้วยความรู้ (กรมศิลปากร 2529: 57) การยกย่องกษัตริย์ว่ามีความรู้อันเลิศ เพราะกษัตริย์ทรงศึกษาศาสตร์แขนงต่างๆ ตามจาริตแห่งราชสำนัก จารึกเมืองเสมากล่าวถึงหน้าที่ประการหนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ว่าพระองค์ต้องศึกษาศาสตร์ต่างๆ โดยมีพราหมณ์

ในราชสำนักเป็นครูผู้อบรมสั่งสอน เนื้อหาตอนหนึ่งในจารึกบันทึทิกหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของกษัตริย์ไว้ว่า “เกิดมาในโลกนี้ พระองค์ก็ทรงเป็นลูกผู้ชาย จึงจำเป็นต้องศึกษาศาสตร์ต่างๆ ของราชสำนัก” รวมทั้งความมีชื่อเสียงเกียรติยศอันเป็นที่ยอมรับก็เพราะวิชาความรู้ “เพราะทรงศึกษาศาสตร์จนสำเร็จ พระองค์จึงเป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียง” (กรมศิลปากร 2529: 113) เนื้อหาจารึกบางหลักยังระบุสาขาวิชาที่กษัตริย์ทรงเชี่ยวชาญไว้ด้วย ดังจารึกสตึกก็ออกถม 2 ยกย่องพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 ว่าเป็นจอมปราชญ์ รวมทั้งยังเป็นหนึ่งเดียวกับบัณฑิต มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชา รัฐศาสตร์เหมือนกับพระกศปะและอัครี ซึ่งเป็นครูผู้สอนสรรพวิชาให้แก่พระอินทร์และพระจันทร “ท่านผู้เป็นเทพแห่งศาสตร์ทั้งปวง อันมีรัฐศาสตร์เป็นต้น ดุจกศปะและอัครี ซึ่งเป็นผู้สอนศาสตร์ทั้งปวงแก่อินทระ และจันทรระ ฉะนั้น” (กรมศิลปากร 2529: 217) เนื้อหาจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา 1 กวีบันทึกว่าพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราชทรงมีความรอบรู้ในหลักการปกครองหรือหลักนิติศาสตร์อย่างดีเลิศแบบเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชผู้ประสบความสำเร็จในการปกครองชมพูทวีป ดังที่ว่า “ทรงฉลาดในนิติศาสตร์คล้ายกับพระธรรมาโคกราช” (กรมศิลปากร 2529: 146) จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้งเปรียบเทียบวิชาความรู้ของนเรนทราทิตยว่าคงทนอยู่ได้นาน ดังที่ว่า “จริงอยู่ ความรุ่งเรืองของพระจันทร อันผู้ใดแม้รับไว้เป็นภรรยาของตนก็ปราศจากผู้รักษาใดๆ แสงของพระจันทร (ของผู้นั้น) จะพินาศบ่อยๆ โดยธรรมชาติ แต่ความงามแห่งหน้าที่ประกอบด้วยความรู้ (ของพระองค์) จะติดอยู่เป็นเวลานาน” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงอธิบายเนื้อความในบทนี้ว่า “คนอื่นเอาแสงของพระจันทรไปติดที่หน้า แต่ก็ไม่รุ่งเรืองอยู่นานเพราะไม่มีเครื่องป้องกัน แต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้มีวิทยาเป็นเครื่องป้องกัน จึงอยู่ได้นาน” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2521: 89) จารึกหลักเดียวกันนี้ยังยกย่องความฉลาดของนเรนทราทิตยเช่นเดียวกับปราชญ์ในอดีต เพราะ “บรรดาคัมภีร์โบราณที่แต่งโดยอาจารย์ในสมัยโบราณจะได้รับการต่อเติม

ให้สำเร็จโดยพระองค์” (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2521: 102)

9. พระบาทของกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ได้รับการยกย่องโดยกษัตริย์องค์อื่น

ความเชื่อของกวีอีกมิติหนึ่งจะพบในจารึกสตึกก๊อถม 2 และจารึกอโรคยศาลา ตามเมืองโต้ง คล้ายคลึงกัน คือ การสดุดีพระบรมเดชาณุภาพ กษัตริย์ว่ามีความยิ่งใหญ่ผ่านการยกย่องพระบาทของกษัตริย์อันเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงองค์กษัตริย์ที่ได้รับการเทิดทูนโดยพระราชากองค์อื่นๆ ดังจะเห็นได้ว่าเนื้อหาสดุดีพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 ในจารึกสตึกก๊อถม 2 บันทึกข้อความไว้ว่า “พระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่ เพราะอำนาจ ทรงพระนามว่า อุทยาทิตยะ ผู้มีพระบาทอันกษัตริย์ทั้งปวงเทิดทูนแล้ว” (กรมศิลปากร 2529: 208) นอกจากนี้กวียังแสดงความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ใช้ความเปรียบสร้างโวหารอย่างอลังการ ให้รายละเอียดว่าพระบาทของพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 เหมือนคู่ดอกบัวอันเป็นที่ตั้งแห่งความกรุณาต่อกษัตริย์องค์อื่นๆ เมื่อกษัตริย์องค์อื่นๆ น้อมเศียรลงแทบพระบาทของพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 พระวรกายของกษัตริย์องค์นั้นจะสะท้อนอยู่ที่เงาเล็บพระบาทของพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 อันเป็นแก้วมณี ดังเนื้อความต่อไปนี้ “ข้าพเจ้าคิดว่า คู่ดอกบัวคือพระบาทของพระองค์ที่มีความกรุณาในผู้จงรักภักดี เมื่อประกาศความรักของผู้จงรักภักดี ได้ให้หมู่กษัตริย์ทั้งหลาย ผู้มีเศียรน้อมลงแล้ว ผู้เป็นเงาในแก้วมณีคือเล็บพระบาท ให้เข้าไปแล้วในตัวเอง” (กรมศิลปากร 2529: 210) การพรรณนาพระเกียรติคุณพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ปรากฏในจารึกอโรคยศาลา ตามเมืองโต้ง กวีแสดงให้เห็นถึงฝ่าพระบาทของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นเช่นเดียวกับดอกบัวพระองค์มีเครื่องประดับ คือ มงกุฎของพระราชาทองหลายที่สะท้อนอยู่ที่พระบาทของพระองค์ ดังที่ว่า “พระองค์ทรงมีมงกุฎประดับบนพระเศียรของเหล่าราชันย์ (กลุ่มบรรณกษัตริย์) ทั้งหมด เป็นดอกบัวรองฝ่าพระบาท” (อัญชนา จิตสุทธินุญาน และคณะ 2555: 104)

10. กษัตริย์มีความสัมพันธ์กับพันธุ์ไม้ใหญ่หรือพันธุ์ไม้วีเศษ

กวีสมณะที่ปรากฏในจารึก คือ การเปรียบเทียบกษัตริย์ว่ามีความสัมพันธ์กับพันธุ์ไม้ใหญ่หรือพันธุ์ไม้วีเศษ ดังเห็นได้ในจารึกวัดเสมาเมือง บทสดุดีพระเจ้าแห่งกรุงศรีวิชัยที่ไพเราะคมคายบทหนึ่ง แสดงภาพลักษณ์ของพระองค์ว่ามีความสัมพันธ์กับพันธุ์ไม้ใหญ่ มีต้นไม้อากหลายพันธุ์ที่ผลิดอกออกผลในวสันตฤดูอันงดงาม “เหมือนต้นไม้ใหญ่ทั้งหลาย มีต้นมะม่วง และพิกุลเป็นต้น เมื่อเข้าไปใกล้ลำต้นฤดู (ฤดูใบไม้ผลิ) ย่อมมีความงามอย่างยิ่ง” (กรมศิลปากร 2529: 202) ในจารึกสติกกัถกธม 2 กวีมองภาพพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่ 2 ว่าเป็นเหมือนพันธุ์ไม้วีเศษ คือ เป็นต้นไม้มัดนหาระซึ่งเป็นต้นไม้วีเศษจากสวรรค์ มีลำต้นใหญ่โต ดังที่ว่า “ต้นมัดนหาระ คือ เกียรติของพระองค์ อันใหญ่โตยิ่ง ที่ได้มีไปด้วยดอกไม้คือการสดุดี” (กรมศิลปากร 2529: 209) ความลึกซึ้งของเนื้อหาจารึกดังกล่าวเป็นการสร้างจินตนาการของกวีบนฐานคิดกวีสมณะที่สื่อถึงเกียรติยศของกษัตริย์อย่างชัดเจน กวีพรรณนาถึงเกียรติยศกษัตริย์ประดุจดั่งต้นมัดนหาระและดอกมณฑารวะนั้นก็ประดุจพระเกียรติที่ได้รับการสดุดี ดอกไม้วีเศษที่ผลิดอกงามในที่นี้จึงเปรียบเป็นคำสรรเสริญของปวงชนนั่นเอง การที่กวีใช้ความเปรียบกล่าวว่ากษัตริย์มีความสัมพันธ์กับต้นไม้ใหญ่หรือต้นไม้วีเศษเช่นที่ปรากฏในจารึกวัดเสมาเมือง และจารึกสติกกัถกธม 2 เป็นความเชื่อของกวีที่แสดงให้เห็นถึงพระเกียรติยศของกษัตริย์อันเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้สัมผัสเช่นเดียวกับความงามของต้นไม้ที่ออกดอกผลอย่างงดงามน่าชื่นชม

ภาพลักษณ์กษัตริย์ที่สะท้อนจากความเชื่อของกวี

ความเชื่อของกวีในจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย สะท้อนภาพลักษณ์กษัตริย์หลายด้าน ประการแรก กษัตริย์ทรงเป็น “สมมติเทพ” หรือ “เทวราชา” ความคิดนี้สืบเนื่องจากวัฒนธรรมอินเดีย กษัตริย์เป็นเสมือนองค์อวตารของเทพเจ้า คัมภีร์ไวดัตตริยอุปนิษัทรบู้ชัดเจนว่าพระราชาราชเป็นผู้จุติจากสวรรค์มาเป็นผู้นำในหมู่มนุษย์ (ทศนีย์ สีนสกุล 2519: 5)

ส่วนจารึกภาษาสันสกฤตที่เก่าที่สุดในอินเดีย คือ จารึกบนเสาหินแห่งอัลละฮาบาด นับเป็นคำรอยความเชื่อของกวีที่สัมพันธ์กับกวีสมยะในการสถาปนาพระราชอำนาจของกษัตริย์และคุณลักษณะเสมอกับเทพ ดังเห็นว่าการพรรณนาพระเกียรติคุณพระเจ้าสมุทรคุปตะเทียบเท่าพระกุเวร พระอินทร์ พระวรุณ และพระยม ซึ่งเป็นเทพผู้ให้โภคทรัพย์ ให้ความอุดมสมบูรณ์ ให้ความยุติ และให้ความตาย (Dines chandra Sircar 1965: 267; จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา 2523: 16) ราชสำนักกัมพูชารับอิทธิพลความเชื่อจากอินเดีย กษัตริย์ทุกพระองค์ตั้งแต่สมัยก่อนพระนครจะมีสถานภาพเป็น “เทวะ” แทบทั้งสิ้น (อุไรศรี วรตะริน 2545: 45) ความเชื่อดังกล่าวส่งทอดมายังจารึกภาษาสันสกฤตหลายหลักในประเทศไทยที่ชี้ให้เห็นสถานภาพกษัตริย์ว่าเป็นบุคคลพิเศษ คือ ตั้งแต่วาระที่กษัตริย์ถือกำเนิดขึ้นมา กวีแสดงให้เห็นว่าพระพรหมเป็นเทพผู้สร้างกษัตริย์ โดยพระพรหมนำสิ่งทั้งดงามทั้งหลายมารวมกันแล้วนำน้ำอมฤตรินรดให้เป็นรูปร่างกษัตริย์ขึ้นมา หรือเจาะจงว่าพระพรหมสร้างกษัตริย์เพื่อให้ทดแทนกามเทพซึ่งปราศจากร่างอันเกิดจากไฟพระเนตรดวงที่สามของพระศิวะที่เผาสร้างกามเทพ นอกจากนี้ กษัตริย์ยังเป็นภาพแทนพระนารายณ์อีกด้วย ดังเห็นได้จากความเชื่อที่ว่าพระลักษมีซึ่งเป็นพระชายาและเป็นศักติของพระนารายณ์มาสถิตอยู่กับกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ โดยนัยนี้ กษัตริย์จึงเป็นเทพบนโลกมนุษย์ และมีคุณสมบัติที่ไม่ต่างจากเทพ

ประการที่สอง กษัตริย์ทรงมีคุณสมบัติด้านรูปร่างงดงาม ดังที่กวีเปรียบเทียบกษัตริย์สองมิติ คือ ความงามเหมือนดวงจันทร์ และรูปร่างกษัตริย์งดงามเหมือนกามเทพ การอ้างถึงพระจันทร์เป็นสื่อเปรียบกับความงามของกษัตริย์ นอกจากเชิดชูภาพลักษณ์กษัตริย์เหมือนรัศมีพระจันทร์ ยังสะท้อนให้เห็นด้วยว่าประชาชนผู้ใดประจักษ์รูปร่างกษัตริย์ ความทุกข์ทั้งปวงจะสูญหายไปหมดสิ้น เพราะแสงจันทร์มีความเย็นดับความร้อนได้ กษัตริย์ซึ่งมีความรุ่งเรืองเช่นแสงจันทร์ก็มีคุณลักษณะแบบเดียวกัน ยิ่งกว่านั้น ความงามของกษัตริย์มาจากความประพุดติน่ายก่องด้วย หากพิจารณา

ให้ลึกซึ้ง กษัตริย์มิใช่มีความงามเปรียบได้กับดวงจันทร์ แต่ในด้านเชื้อสายของกษัตริย์ที่สืบต่อมาจาก “จันทรวงศ์” หรือ “โสมวงศ์” อันเป็นวงศ์บริสุทธิ์ ก็เป็นคุณลักษณะอันเลิศที่ส่งเสริมภาพลักษณ์กษัตริย์ให้โดดเด่นและมีความน่าเคารพอย่างสูงด้วย ในมิติที่สอง กวีเปรียบรูปโฉมกษัตริย์เหมือนกามเทพ เนื้อหาจารึกบางหลักเช่นจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง และจารึกประจำอโรคยศาลา ตาเมื่อนโด้จ กล่าวว่กษัตริย์นอกจากเหมือนกามเทพแล้ว ยังมีนัยความงามที่เหนือกว่ากามเทพอีกด้วย สะท้อนให้เห็นถึงค้ำยกย่องกษัตริย์โดยกล่าวให้เกินจริงว่าแม้กระทั่งกามเทพก็มีความงามเป็นรองกษัตริย์ น่าสังเกตว่าความงามของกษัตริย์ตามความเชื่อของกวีนั้น แม้ไม่ได้แจกแจงความงามเป็นเลิศ เพียงแต่กล่าวกว้างๆ ว่ากษัตริย์มีความงามเทียบได้กับพระจันทร์และกามเทพ แต่อันที่จริงความงามอันเลิศของกษัตริย์ น่าจะเป็นเพราะลักษณะความกล้าหาญ ความสุขุม ความฉลาดในการปกครองนั่นเอง

ประการที่สาม กษัตริย์ทรงมีความเก่งกล้าสามารถ และมีพระราชอำนาจมาก จารึกวัดเสมาเมืองอธบายไว้ว่าพระเกียรติยศของกษัตริย์เป็นเพราะคุณสมบัติด้านต่างๆ ของกษัตริย์ที่ดีเยี่ยม เนื้อหาจารึกบางหลัก กวีแสดงความเชื่อโดยอ้างถึงพระบรมเดชาภาพกษัตริย์ว่าเหมือนดวงอาทิตย์ เพื่อสื่ออำนาจอันยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ โดยเฉพาะการสื่อภาพความมิตมิตเป็นหมู่ศัตรู และกษัตริย์เป็นแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ ในความเชื่อของกวี ความร้อนแรงจากแสงอาทิตย์ทำลายความมิตมิตเช่นเดียวกับพระเดชของกษัตริย์ที่กำจัดข้าศึก และยังเปรียบพระเดชของกษัตริย์ประดุจพระเนตรดวงที่สามของพระศิวะด้วย นอกจากนี้กวียังอ้างว่กษัตริย์เป็นทั้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เพื่อสื่อให้เห็นว่กษัตริย์นั้นมีพระบรมเดชาภาพมาก เช่นเดียวกับความเชื่อของกวีที่อ้างถึงพระลักษมีว่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับกษัตริย์ พระนางปรารถนาที่อยู่ร่วมกับกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งนอกจากจะสื่อภาพแทนกษัตริย์ว่เป็นพระนารายณ์แล้ว ยังสะท้อนถึงความมีอำนาจของกษัตริย์พระองค์นั้นอย่างแยบยลด้วย ดังที่จिरพัฒน์ ประพันธ์วิทยา (อ้างถึงใน กรมศิลปากร 2529: 201) อธิบายเนื้อความในจารึกวัดเสมาเมืองไว้ว่

“พระลักษมีนั้นโดยปกติจะประทับอยู่คู่บัลลังก์ของพระราชามีอำนาจมาก แต่เนื่องจากอำนาจของพระราชามีแห่งศรีวิชัยมีมาก จนกระทั่งทำให้อำนาจของพระราชามีแห่งแคว้นโดยรอบเกิดความไม่มั่นคง อาสน์ของพระลักษมีของพระราชามีแห่งนั้นจึงร้อนที่จะประทับอยู่ต่อไป”

ประการที่สี่ กษัตริย์ทรงเป็นนักปราชญ์ มีความรอบรู้ในศิลปศาสตร์ กวีผู้แต่งจารึกแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ไม่ใช่จะเก่งกล้าในการสู้รบมีชัยชนะเหนือราชาแคว้นต่างๆ ทว่าคุณสมบัติในด้านความรู้สรรพวิชาต่างๆ ก็เป็นหน้าที่ของกษัตริย์ที่ต้องฝึกฝนให้มีความเชี่ยวชาญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า ทักษะสู้รบ ดังเห็นว่าจารึกเมืองเสมาให้ความสำคัญกับความรู้อันเป็นจารีตที่กษัตริย์ต้องศึกษาศิลปศาสตร์ภายในราชสำนักจนเชี่ยวชาญ เนื้อหาในจารึกหลักนี้เน้นย้ำเป็นพิเศษว่าความรู้เป็นปัจจัยส่งเสริมพระเกียรติยศของกษัตริย์ให้รุ่งเรือง การย้ำความสำคัญของความรู้จึงเป็นการให้ความสำคัญกับการศึกษาเล่าเรียนของกษัตริย์ และความสำคัญของปัญญาที่เกื้อหนุนพระอัจฉริยภาพของกษัตริย์ให้โดดเด่นชัดขึ้นมา จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้งก็ย้ำถึงความสำคัญของความรู้โดยกล่าวว่าความรู้ของนเรนทราทิตย์คงทนถาวรไม่มีวันเสื่อมไป ซึ่งหมายความว่าความรู้สถิตอยู่กับนเรนทราทิตย์ตลอดไป อนึ่ง การที่เนื้อหาจารึกหลายๆ หลักยกย่องกษัตริย์ว่ามีความฉลาดรอบรู้นั้น กวียังระบุถึงขอบเขตความเชี่ยวชาญในวิชาการแขนงต่างๆ ด้วย อาทิ การยกย่องกษัตริย์ว่าเชี่ยวชาญในนิติศาสตร์ หรือเชี่ยวชาญในสาขาวิชารัฐศาสตร์ เป็นต้น

ประการสุดท้าย กษัตริย์ทรงมีคุณต่อทวยราษฎร์ ทรงพระเมตตาแผ่ไพศาล ภาพลักษณ์เช่นนี้เห็นได้จากจารึกวัดเสมาเมืองและจารึกสตึกก็อกถม 2 กวีแสดงความเชื่อว่ากษัตริย์มีความสัมพันธ์กับต้นไม้ใหญ่ ซึ่งออกดอกผลงดงามในช่วงฤดูใบไม้ผลิ และกวียังมองด้วยสายตาพิเศษยิ่งขึ้นอีกว่ากษัตริย์มีพระเกียรติยศเช่นเดียวกับต้นไม้พิเศษจากสวรรค์ ต้นไม้พิเศษดังกล่าวบันดาลสิ่งใดก็ได้ตามใจนึกปรารถนา การที่กวีใช้ความเปรียบเช่นนี้อาจตีความได้ว่ากวีเห็นถึงคุณของกษัตริย์ว่าขุบเลี้ยงตนหรือทวย

ราษฎรให้มีความสุข และพระราชทานโชคลาภไม่มีที่สิ้นสุด นับเดียวกันนี้ ยังเชื่อมโยงไปถึงคุณของต้นไม้เมื่อออกดอกผลก็มีได้หวังถึงผลประโยชน์ ส่วนตน แต่เป็นผลประโยชน์สรรพสัตว์ทั้งปวง

อาจกล่าวได้ว่าภาพลักษณ์กษัตริย์ที่สะท้อนจากความเชื่อของกวี เป็นแบบอย่างบุคคลใน “อุดมคติ” ยกเว้นภาพลักษณ์ด้านความฉลาดรอบรู้ ซึ่งเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ต้องแสวงหาความรู้ด้วยพระองค์เอง หากกษัตริย์ ละเลยความรู้ไม่ทรงศึกษาศิลปศาสตร์ พระเกียรติยศก็อาจต่างพร้อยได้ จะเห็นได้ว่าความเชื่อของกวีที่สร้างบทสวดดีสี่บทต่อกันมาจนเป็นความเชื่อ ร่วมกัน ทำให้เห็นภาพลักษณ์กษัตริย์ในจารึกไม่แตกต่างกันมากนัก กล่าวคือ กษัตริย์มีภาพลักษณ์เป็นบุคคลต้นแบบเหมือนกันหมด ตั้งแต่รูปโฉม ความเก่งกล้าสามารถ ความรุ่งเรือง และพระอัจฉริยภาพอันรอบรู้ ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาขอบเขตของข้อมูลที่กว้างขวางยิ่งขึ้น คือ จารึกภาษา สันสกฤตพบที่ประเทศอินเดียและกัมพูชา ซึ่งจารึกมีเนื้อหาขนาดยาวและ เล่นอลังการอย่างหลากหลายแล้ว ผู้วิจัยพิจารณาในเบื้องต้นพบว่าความเชื่อของกวีในจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย มีพัฒนาการความเชื่อของ กวีสี่บทเนื่องจากจารึกสวดดีกษัตริย์ในอินเดียและกัมพูชา ไม่ว่าจะเป็ความเชื่อที่กล่าวอ้างว่าพระพรหมสร้างสรรค์กษัตริย์ขึ้นมาเพื่อให้เป็นเลิศในโลก พระบรมเดชาานุภาพของกษัตริย์ที่มีมาดั่งที่มีอาณาเขตการปกครองจรด มหาสมุทรทั้งสี่ การอ้างถึงพระลักษมีสถิตอยู่กับกษัตริย์ และเกียรติหรือ พระนางกীরติจะต้องแยกไปอยู่อีกต่างหาก เพราะพระนางกীরติมีอาจจะอยู่ ร่วมกันกับพระศรีได้ การอ้างถึงกามเทพ ซึ่งเป็นเทพแห่งความงามในฐานะ ต้นแบบความงามของกษัตริย์ เป็นต้น (นิพัทธ์ แยมเดช 2558: 176) ล้วน เป็นการสืบทอดกวีสมยะในจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทยทั้งสิ้น

บทสรุปและอภิปรายผล

การสร้างเนื้อหาจารึกภาษาสันสกฤตประเภทสวดดีกษัตริย์ด้วยแนวคิดกวีสมยะอันเป็น “กฎกติกา” หรือ “แบบแผนการประพันธ์” ทำให้เห็น

ความเชื่อของกวีที่ยกย่องกษัตริย์สะท้อนจากกวีสมยะว่ามีลักษณะร่วมกัน 10 ประการ ดังนี้ (1) *กวีระบุว่าพระพรหมได้สร้างกษัตริย์ขึ้นมา* การอ้างถึงพระพรหมในงานประพันธ์เป็นแนวคิดกวีสมยะที่ยอมรับว่าพระพรหมเป็นเทพผู้สร้าง สิ่งที่พระพรหมสร้างขึ้นนั้นเป็นมาตรฐานของความดี ความงาม และความสูงส่ง กวีจึงแสดงความเชื่อมั่นว่าพระพรหมได้สร้างกษัตริย์ขึ้นมาให้เป็นบุคคลพิเศษของโลก และการที่พระพรหมสร้างกษัตริย์ขึ้นมานั้นก็เพื่อจำลองสิ่งดีเลิศทั้งหลายให้รวมอยู่ที่กษัตริย์พระองค์นั้น (2) *กวีมีความเชื่อว่าพระเกียรติยศของกษัตริย์จรรยาไม่มีที่สิ้นสุด* ความเชื่อดังกล่าวปรากฏผ่านกวีสมยะที่มองภาพความสะอาดบริสุทธิ์ว่าประดุจสีขาว นัยนี้ สีขาวที่สื่อถึงความสะอาดบริสุทธิ์จึงบ่งชี้พระเกียรติยศของกษัตริย์ว่าปราศจากมลทินใดๆ ทั้งปวง และแผ่กระจายไปได้ทุกทิศทุกทาง (3) *กษัตริย์มีพระบรมเดชานุภาพเหมือนกับพระอาทิตย์* คุณลักษณะดังกล่าวเป็นความเชื่อของกวีที่เทียบเคียงพระเดชของกษัตริย์เช่นเดียวกับพระอาทิตย์ที่มีอาณาภาพยิ่งใหญ่ (4) *กษัตริย์มีความงามเหมือนกับพระจันทร์* กวีมีความเชื่อว่าความงามของกษัตริย์มีภาพลักษณ์เช่นเดียวกับพระจันทร์ทั้งความงามผุดผ่องและความเย็นดับความทุกข์ (5) *กษัตริย์มีคุณลักษณะเหมือนกับพระจันทร์และพระอาทิตย์* เป็นความเชื่อของกวีว่าพระเดชและพระคุณของกษัตริย์นั้นไม่แตกต่างจากพระจันทร์และพระอาทิตย์ (6) *กษัตริย์มีความงามเหมือนกับกามเทพ หรืองามยิ่งกว่ากามเทพ* กามเทพเป็นเทพแห่งความงาม กษัตริย์จึงเป็นภาพจำลองของกามเทพที่มีอยู่จริงในโลก สัมผัสรับรู้ได้ด้วยตา น่าสังเกตว่า การเปรียบเทียบพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์กับพระอาทิตย์ ความงามเทียบได้กับพระจันทร์และกามเทพ เป็นแบบแผนอลังการในวัฒนธรรมวรรณศิลป์อันเป็นที่ยอมรับในหมู่กวีและผู้รับสารงานวรรณศิลป์มาอย่างต่อเนื่อง เสน่ห์จากการอ้างถึงพระอาทิตย์ พระจันทร์ และกามเทพในเชิงกวีโวหารทำให้ผู้รับสารงานวรรณศิลป์มีความซาบซึ้งประทับใจ และทำให้บทกวีนิพนธ์มีความเป็นอมตะเหนือกาลเวลา (7) *กวีแสดงความเชื่อว่ากษัตริย์มีความสัมพันธ์กับพระนางลักษมีหรือพระศรีย่างแนบแน่น*

ทั้งนี้เพราะพระนางลักษมีเป็นเทวีแห่งโชค ความมั่งคั่ง ความรุ่งเรือง และ
เกียรติยศ ด้วยเหตุนี้ กวิสมยะอันที่ยอมรับร่วมกันในหมู่กวีจึงมักจะอ้างถึง
พระลักษมีหรือพระศรีมีความสัมพันธ์กับกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ (8) *กษัตริย์ทรงมี
ความรอบรู้เป็นเลิศ* ความเชื่อเช่นนี้นับว่าเป็นการประกาศคุณสมบัติความ
เป็นผู้นำของกษัตริย์อีกด้านหนึ่ง จารึกในกลุ่มยกย่องกษัตริย์แสดงบทสวดดี
ว่าผู้นำมิใช่เก่งกล้าสามารถแต่ในด้านรบ ในด้านความรอบรู้ศิลปศาสตร์
ก็เป็นคุณสมบัติอันเลิศของกษัตริย์ด้วย (9) *พระบาทของกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่
ได้รับการยกย่องโดยกษัตริย์องค์อื่น* การอ้างถึงความเชื่อเช่นนี้บ่งชี้ว่า
กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่มีพระราชอำนาจแคว้นต่างๆ น้อมเศียรแทบพระบาท
ด้วยความภักดีอย่างสูงสุด (10) *กษัตริย์มีความสัมพันธ์กับพันธุ์ไม้ใหญ่หรือ
พันธุ์ไม้วีเศษ* ดังความเชื่อของกวีที่เปรียบเทียบพระเกียรติยศของกษัตริย์
มีความสัมพันธ์กับพันธุ์ไม้ใหญ่หรือต้นไม้วิเศษ อันเป็นจินตนาการของกวี
ที่มีความงดงามอย่างยิ่ง

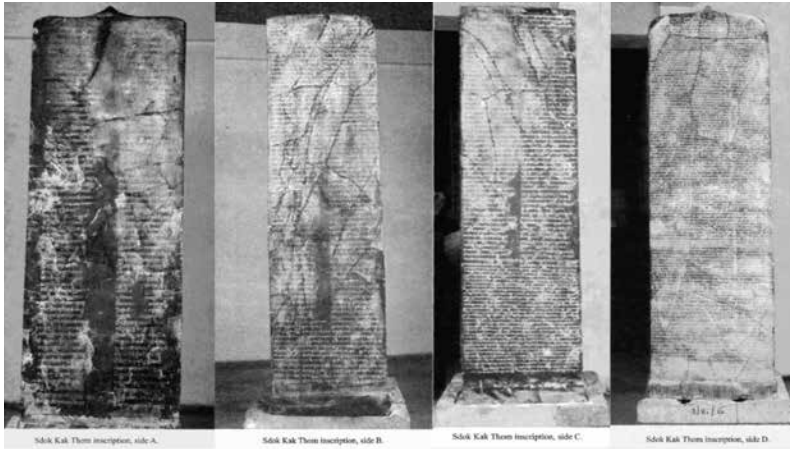
จากการศึกษาความเชื่อในบทสวดดีพระเกียรติกษัตริย์ที่สะท้อนจาก
กวิสมยะ บ่งชี้สถานภาพกษัตริย์เป็นบุคคลพิเศษ โดยเฉพาะภาพลักษณ์
ความเป็นสมมติเทพหรือเทวราชาที่กลมกลืนไปกับภาพความเป็นเทพ
เท่ากับกวีจำลองภาพลักษณ์กษัตริย์ให้เป็นภาพแทนของเทพที่มีอยู่จริงบน
โลกมนุษย์ อีกทั้งคุณสมบัติด้านรูปโฉมงดงาม ความกล้าหาญ อำนาจ ชื่อ
เสียงเกียรติยศ ความฉลาดรอบรู้ และการที่กษัตริย์สร้างสรรค์ประโยชน์สุข
ต่อทวยราษฎร์ก็มักจะเป็นสิ่งที่กวีย้าคุณลักษณะเหล่านี้โดยตลอด ด้วยเหตุ
นี้ จารึกภาษาสันสกฤตจึงเป็นหลักฐานชี้ว่ากวีสะท้อนภาพลักษณ์กษัตริย์
ให้มีคุณสมบัติอันเลิศ และภาพลักษณ์เช่นนี้ได้ซึมลึกลงในโลกทัศน์ของการ
ยกย่องกษัตริย์ให้เป็นเทพในวัฒนธรรมแห่งราชสำนักเสมอมา

จารึกภาษาสันสกฤตสวดดีกษัตริย์เป็นหลักฐานที่กวีแสดงออกถึงความ
จงรักภักดีต่อกษัตริย์ แม้ความเชื่อของกวีที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับกษัตริย์
ดูเป็นจินตนาามากกว่าการบันทึกข้อเท็จจริงอย่างตรงไปตรงมา แต่การสร้าง
เนื้อหาจารึกด้วยบทกวีนิพนธ์สวดดีกษัตริย์นั้น “กวิสมยะ” ถือว่าเป็นขนบการ

แต่งกวีนิพนธ์อันเป็นที่รับรู้ร่วมกันระหว่างกวีและผู้รับสาร ภาพของกษัตริย์ในแง่นี้จึงเป็นภาพของผู้มีบุญญาธิการสูงยิ่ง ยิ่งไปกว่านั้น “กวีสมยะ” ยังเปรียบประดุจ “สายธาร” สืบทอด “โลกทัศน์การยกย่องผู้นำ” อย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด บทสวดติกษัตริย์ที่ไพเราะงดงามในจารึกภาษาสันสกฤตจึงประกาศพระราชอำนาจของกษัตริย์อย่างสมบูรณ์แบบ

การศึกษาครั้งนี้จำกัดขอบเขตเฉพาะจารึกภาษาสันสกฤตดินแดนประเทศไทย ดังนั้น การอภิปรายผลการศึกษาให้ลึกซึ่งสามารถต่อยอดขยายผลโดยพิจารณาถึงความเชื่อของกวีที่สะท้อนจากกวีสมยะในจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศอินเดีย และประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับวัฒนธรรมเทวราชาจากอินเดีย เช่น กัมพูชา อินโดนีเซีย เป็นต้น อันจะทำให้ประจักษ์ถึงสายธารความเชื่อของกวีในการสวดติกษัตริย์ได้ถ่องแท้และละเอียดสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

รูปที่ 1 จารึกสตีกก๊อกรม 2 ด้านที่ 1 ถึงด้านที่ 4
 (ที่มา: Kejayaan Masa Lalu, Masa Sekarang, dan Masa Depan 2013)

รูปที่ 2 ประติมากรรมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย สื่อภาพลักษณ์
 พระราชารู้เมตตาต่อทวยราษฎร์ สอดคล้องกับเนื้อความที่ปรากฏในจารึกประจำอโรคยศาลา
 ตาเมื่อนโต้ง
 (ที่มา: ฐานข้อมูลโบราณสถานสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2555)

บรรณานุกรม

ภาษาไทย :

กรมศิลปากร, 2504. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2: จารึก ทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้**. พระนคร: กรมศิลปากร.

_____, 2529. **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

_____, 2529. **จารึกในประเทศไทย เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

_____, 2529. **จารึกในประเทศไทย เล่ม 4**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2554. “จารึกเขมรในประเทศไทย.” ใน **แถลงงานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย พุทธศักราช 2554** (หน้า 21-47). กรุงเทพฯ: ใอติง แอดเวอร์ไทซิง จำกัด.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, (ผู้แปล), 2523. **จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศอินเดีย ระหว่าง ค.ศ. 150-532**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

_____, 2530. “อสังการ.” ใน **คัตววรรณกรรม** (หน้า 8-14) กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

_____, 2544. “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา.” ใน **ภาษา-จารึก 7** (หน้า 33-43). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

_____, (บรรณาธิการ), 2546. **พระศรีมูรติ**. กรุงเทพฯ : เทวสถาน โบสถ์พราหมณ์.

ทัศนีย์ สีนสกุล, 2519. **จักรพรรดิราชย์ในคัตอินเดีย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

เทพรัตน์ราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2521. **จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

นิพัทธ์ แยมเดช, 2558. “จากต้นแบบธรรมิกราชาของพระเจ้าอโศกมหาราช สู่บทบาทพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชาผู้บรรเทาทุกข์ของทวยราษฎร์: ภาพสะท้อนจากจารึกประจำโรยศาลา.” **วารสารดำรงวิชาการ** 14 (1): 169-203.

_____, 2558. **การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

เนื่ออ่อน ขริวทองเขียว, 2550. **รูปแบบและความเชื่อของงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีลักษ์มีที่พบในประเทศไทย ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

มณีนี้น พรหมสุทธิรักษ์, “พระมหาจักรพรรดิราช.” **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ** 8 (1-2): 9-16.

วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์, 2537. “ธรรมเนียมการจารึกเรื่องกษัตริย์ในอินเดีย ลังกา พม่า เขมร กับ ศิลปจารึกหลักที่ 1.” ใน *ภาษา-จารึก 6* (หน้า 20-32). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิสุทธ์ บุชยกุล, 2520. *วิสุทธ์นิพนธ์*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สยาม ภัทรานุประวัติ, 2546. “ลักษณะกาวะในจารึกสันสกฤตที่พบในประเทศไทย.” ใน *ภาษา-จารึก 9* (หน้า 277- 291). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, 2547. *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุมาลี อุดมพงษ์, 2523. *กามเทพในวรรณคดีสันสกฤต*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชา ภาษา ภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

อัญชญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, 2555. *การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ภาษาอังกฤษ :

Burgess, John, 2010. *Stories in stone : the Sdok Kok Thom Inscription & the Enigma of Khmer history*. Bangkok: River Book.

Chakravarti, Adhir, 1980. *The Sdok Kok Thom inscription*. Calcutta: Sanskrit College.

Gupta, śrīmulāla, 1990. *śrīviṣṇu Purāṇa*. Gorakhpura: Gītāpresā.

Monier -Williams, Monier, 1979. *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to Cognate Indo-European languages*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Shastri, Satya Vrat, 2014. *Sanskrit Inscriptions of Thailand*. Delhi: Vikas Computer & Printers.

Sircar, Dines Chandra, 1965. *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization.Vol.I*. Calcutta: University of Calcutta.

Sreekantaiyya, T.N., 2001. *Indian Poetics*. (Translated by N. Balasubrahmanya). New Delhi: Sahitya Akademi.

Wilkins, W.J., 1975. *Hindu mythology, vedic and puranic*. Calcutta: Rupa

Wilson, Horace Hayman, 1979. *A Sanskrit-English dictionary: a comprehensive Sanskrit-English lexicon*. Delhi: NGA.